

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЧОЛОВІКІВ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД БОЙОВИХ ДІЙ

VALUE ORIENTATIONS OF MEN AFFECTED BY COMBAT

У статті розглянуто проблему формування ціннісних орієнтацій у військовослужбовців, які отримали поранення під час бойових дій. Дослідження системи ціннісних орієнтацій особистості є особливо актуальною проблемою в ситуації серйозних соціальних змін, зокрема в умовах війни, коли відзначається «розмитість» суспільної ціннісної структури і багато цінностей виявляються порушеними, зникають соціальні структури норм. Їх руйнування призводить до психічних процесів, які характеризуються як дезадаптація, що спричиняє депресивні стани, психічних розладів, а також суїцидальні дії. Усе це викликає негативну реакцію з боку суспільства та не дає людині жити повноцінним життям.

Проблема дослідження ціннісних орієнтацій чоловіків, які постраждали від бойових дій, є досить актуальною через те, що кардинальні зміни в період війни несуть за собою радикальні зміни в ціннісних орієнтаціях і вчинках багатьох людей.

Мета дослідження – проаналізувати наукову літературу щодо проблеми дослідження та вивчити прояв ціннісних орієнтацій у військовослужбовців, які постраждали від бойових дій. У роботі розкрито, що в системі пріоритетів військовослужбовців, які постраждали від бойових дій, характерним для більшості з них є орієнтація на цілі життя, його процес та результат. Серед провідних цінностей визначено такі, як: матеріальне благополуччя, розкішне життя, саморозвиток, пошана людей і теплі стосунки з ними, любов до природи. Головними життєвими сферами вони вважають: сімейне щастя, професійне зростання, активну громадянську позицію та загальнолюдські цінності. В умовах свого фізичного стану більшість із них не втрачає оптимізм. Усі вони мають надію на краще життя для себе, своїх близьких та всіх людей в Україні.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, сенсожиттєві орієнтації, військовослуж-

бовці, бойові дії, поранені, чоловіки з ампутованими кінцівками.

The article addresses the issue of forming value orientations in servicemen who sustained injuries during combat. The study of the value orientation system of an individual is especially relevant in times of significant social change when societal value structures become "blurred". In wartime, many values are disrupted, and social norms and structures collapse. This disintegration leads to psychological processes characterized as maladaptation, resulting in depressive states, mental disorders, and even suicidal actions. Such outcomes provoke negative societal reactions and prevent individuals from living fulfilling lives.

The problem of studying the value orientations of men affected by combat is particularly significant, as the radical changes brought about by war lead to profound shifts in the value orientations and behaviors of many individuals.

Objective of the study: to analyze scientific literature on the topic and examine the manifestations of value orientations in servicemen affected by combat.

The study reveals that, in the priority system of servicemen injured in combat, the majority are characterized by a focus on life goals, the process of life, and its outcomes. The leading values identified include material well-being, a luxurious life, self-development, respect from others, warm relationships, and love for nature. Key life domains for these individuals are considered to be: family happiness, professional growth, active civic engagement, and universal human values.

Despite their physical conditions, most of them remain optimistic. They all harbor hope for a better life for themselves, their loved ones, and all people in Ukraine.

Key words: values, value orientations, life meaning orientations, servicemen, combat, injured individuals, men with limb amputations.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.20>

Денисенко А.О.

к. психол. н., доцент кафедри теорії та методики практичної психології
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Джелілова М.А.

магістрантка
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Дослідження системи ціннісних орієнтацій особистості є особливо актуальною проблемою в ситуації серйозних соціальних змін, коли відзначається «розмитість» суспільної ціннісної структури. Зокрема, в умовах війни багато цінностей виявляються порушеними, зникають соціальні структури норм. Їх руйнування призводить до психічних процесів, які характеризуються як дезадаптація. Психічна дезадаптація – руйнування системи цінностей, що призводить до депресивних станів, психічних розладів, а також до суїцидальних дій. Усе це викликає негативну реакцію з боку суспільства та не дає людині жити повноцінним життям [5].

Ціннісні орієнтації як один із компонентів структури особистості вивчаються в таких аспектах, як: ціннісно-сміслові орієнтації (С. Бадер); структура спрямованості особистості (М. Барчій, О. Воронова), вплив ціннісних орієнтацій на життєстійкість

особистості (О. Вакуленко); конституційні цінності (Н. Камінська); ціннісні орієнтації як чинник медіарелігійності (Н. Коструба); ціннісні орієнтації як ресурс самоактуалізації (К. Милашенко); ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості (Ю. Шайгородський) та ін.

Проблема дослідження ціннісних орієнтацій залишається досить актуальною через те, що в кожній особистості в умовах війни змінюється відношення до життя, родини, людей та своєї країни, де вони народилися. Тож мета дослідження – проаналізувати наукову літературу щодо проблеми дослідження, вивчити прояв ціннісних орієнтацій у чоловіків, які постраждали від бойових дій, та розробити психокорекційну програму.

Проведений теоретичний аналіз наукової літератури про стан проблеми ціннісних орієнтацій особистості в сучасній науці свідчить, що їх вивчення спостерігалось ще в працях античних філософів,

думки яких підхопили та продовжили вивчати філософи наступних історичних епох [2; 3].

У сучасній психологічній науці немає єдності в характеристиці даного поняття. Орієнтуючись на багато досліджень [8; 10], під «цінністю» можна розглядати вимоги та норми, які виступають цілями людських відносин та їх діяльності. Тоді як «ціннісні орієнтації» представляють індивідуальні та групові ранжування всіх цінностей, де одна, найбільш значуща, впливає на вибір цілей діяльності та засобів їх досягнення [7; 9]. Їх формування являє собою процес, який припускає знання психологічних механізмів, що лежать в основі та розвитку кожної особистості, незалежно від статевих і вікових відмінностей [5; 6].

Розрізняють такі ціннісні орієнтації: матеріальні, логічні, естетичні, моральні, правові, політичні, екологічні, економічні, духовні, релігійні тощо [1].

З огляду на мету статті нами було проведено дослідження в лікарні серед поранених військовослужбовців віком від 21–47 років (19 осіб, які отримали поранення, та 19 чоловіків з ампутованими кінцівками). Використовувались такі методики: «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч) [12], «Методика вивчення зовнішніх і внутрішніх цінностей особистості» (О.І. Мотков і Т.А. Огнева) [13], «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (Д.О. Леонтьєв) [14].

Проаналізувавши отримані результати, ми виділили 6 найбільш розповсюджених термінальних та інструментальних цінностей. Так, у поранених чоловіків серед провідних термінальних цінностей є: особистісні (47,3% – другий ранг), індивідуалістичні (36,8% – другий ранг), спілкування (63,1% – третій ранг), суспільні (57,8% – третій ранг), професійні (57,8% – третій ранг), самоствердження (47,3% – третій ранг), альтруїстичні (47,3% – третій ранг), індивідуалістичні (42,1% – третій ранг), конформістські (36,8% – четвертий ранг) та інші (див. табл. 1).

Водночас для чоловіків з ампутованими кінцівками характерні такі термінальні цінності, як: самоствердження (63,1% – третій ранг), суспільні (57,8% – третій ранг), справи (52,6% – третій ранг), індивідуалістичні (52,6% – третій ранг), кон-

формістські (42,1% – третій ранг), альтруїстичні (36,8% – третій ранг), спілкування (36,8% – четвертий ранг) тощо.

Ми також розглянули термінальні цінності, які значущі для наших респондентів. Так, поранені чоловіки вибирають такі: здоров'я (63,1%), активне діяльне життя (57,8%), щасливе сімейне життя (57,8%), цікаву роботу (52,6%), волю (42,1%) та інші. А для військовослужбовців з ампутованими кінцівками характерні: здоров'я (63,1%), воля (63,1%), внутрішня гармонія (57,8%), емоційна насиченість життя (52,6%), щасливе сімейне життя (52,6%), продуктивне життя (47,3%), любов (42,1%) тощо.

Стосовно інструментальних цінностей можна сказати, що поранені чоловіки на провідні позиції виводять такі цінності, як: індивідуалістичні (26,3% перший ранг), особистісні (52,6% другий ранг), справи (42,1% другий та третій ранги), професійні (73,6% третій та четвертий ранги), суспільні (47,3% третій ранг), конформістські (42,1% третій ранг), альтруїстичні (42,1% третій ранг) та спілкування (47,3% четвертий ранг).

Визначальними інструментальними цінностями в чоловіків з ампутованими кінцівками є: професійні (52,6% третій ранг), самоствердження (47,3% третій ранг), справи (47,3% третій ранг), конформістські (47,3% третій ранг) та індивідуалістичні (42,1% третій ранг).

Також виявлено інструментальні цінності, що зайняли перші позиції в чоловіків, які постраждали в бойових діях (див. табл. 2). Серед поранених чоловіків це – життєрадісність (52,6%), самоконтроль (52,6%), незалежність (47,3%), відповідальність (42,1%), раціоналізм (42,1%), тверда воля (42,1%) та інші. Чоловіки з ампутованими кінцівками своєю чергою вибирають тверду волю (63,1%), сміливість (52,6%), терпимість (47,3%), чесність (47,3%) тощо.

Під час розгляду суттєвих різниць по термінальним та інструментальним цінностям між військовослужбовцями, які отримали поранення, та в тих, яким ампутовано кінцівки, нами визначено, що для поранених чоловіків найбільш значущі

Таблиця 1

Різниця в ціннісних орієнтаціях (%) між пораненими та чоловіками з ампутованими кінцівками

Цінності	поранені			з ампутованими кінцівками		
	ранги			ранги		
	2	3	4	2	3	4
особистісні	47,3	26,3		31,5	26,3	
суспільні		57,8	31,5		57,8	26,3
професійні		57,8	31,5		21	31,5
самоствердження		47,3	36,8		63,1	
спілкування		63,1				36,8
справи		52,6	31,5		52,6	26,3
індивідуалістичні	36,8	42,1		31,5	52,6	
конформістські	26,3	26,3	36,8		42,1	31,5
альтруїстичні		47,3	26,3		36,8	26,3

такі цінності, як: цікава робота (52,6%), кохання (63,1%), матеріально забезпечене життя (36,8%) – термінальні; життєрадісність (52,6%), відповідальність (42,1%), раціоналізм (42,1%), самоконтроль (52,6%) – інструментальні. Тоді як військовослужбовці з ампутованими кінцівками віддають перевагу: наявності гарних і вірних друзів (26,3%), суспільному визнанню (21%), продуктивному життю (47,3%), волі (63,1%), щастю інших (26,3%), впевненості в собі (57,8%) – термінальні; вихованості (31,5%), сміливості (52,6%), твердій волі (63,1%), терпимості (47,3%) – інструментальні (табл. 2).

Як видно з таблиці, поранені чоловіки більш схильні до таких цінностей, як: цікава робота, кохання, матеріально забезпечене життя, життєрадісність, відповідальність, раціоналізм та самоконтроль. А чоловіки з ампутованими кінцівками найбільш цінують: наявність гарних і вірних друзів, суспільне визнання, продуктивне життя, волю, щастя інших, впевненість у собі, вихованість, сміливість, тверду волю, терпимість.

Аналіз значущості та реалізації зовнішніх та внутрішніх цінностей особистості засвідчує (див. табл. 3), що для поранених чоловіків такі цінності як саморозвиток, чуйність, теплі відносини з людьми, любов до природи, найбільш цінні, ніж зовнішні. Однак вони не можуть їх реалізувати, тому що існують зовнішні обставини, наприклад, війна, а також природні дані. Стосовно зовнішніх цінностей, які мають не дуже велике значення для чоловіків, можна сказати, що багато з них вже реалізовано завдяки зовнішнім обставинам, природним даним і власним зусиллям.

Якщо говорити більш детально, то для поранених чоловіків найбільш значущими цінностями є: матеріальне благополуччя (78,9%), ця цінність реалізована тільки на 31,5%, на її реалізацію вплинули зовнішні обставини (52,6%), природні дані (57,8%) та власні зусилля (68,4%); цінність «розкішне життя» (57,8%) реалізована лише на 21%, на її реалізацію вплинули зовнішні обставини (52,6%), природні дані (57,8%) та власні зусилля (57,8%); цінність «саморозвиток» значуща для 89,4% респондентів, вона реалізована на 42,1%

завдяки зовнішнім обставинам (52,6%), природним даним (68,4%) та власним зусиллям (63,1%); цінність «чуйність» значуща для 89,4% чоловіків, реалізована на 63,1% завдяки зовнішнім обставинам (52,6%), природним даним (52,6%) та власним зусиллям (52,6%); цінність «теплі відносини з людьми» значуща для 78,9% учасників дослідження, реалізована на 63,1% завдяки зовнішнім обставинам (47,3%), природним даним (36,8%) та власним зусиллям (42,1%). Також цінність «любов до природи» значуща для 89,4% чоловіків, реалізована ними на 52,6%, на її реалізацію впливали зовнішні обставини (78,9%), природні дані (73,6%) та власні зусилля (73,6%).

Відносно чоловіків з ампутованими кінцівками можна сказати, що в більшості з них також практично всі зовнішні та внутрішні цінності реалізовані завдяки зовнішнім обставинам, природним даним та власним зусиллям. Для них значущі такі цінності: матеріальне благополуччя (73,6%), реалізовано на 63,1% завдяки зовнішнім обставинам (52,6%), природним даним (42,1%) і власним зусиллям (52,6%); фізична привабливість (57,8%), реалізовано на 42,1%, на її реалізацію впливали зовнішні обставини (47,3%), природні дані (42,1%) та власні зусилля (31,5%); саморозвиток (78,9%), реалізовано на 47,3% завдяки зовнішнім обставинам (52,6%), природним даним (47,3%) та власним зусиллям (63,1%); чуйність (68,4%) реалізована в 52,6% чоловіків завдяки зовнішнім обставинам (42,1%), природним даним (36,8%) та власним зусиллям (31,5%); цінність «теплі відносини з людьми» значуща для 84,2% респондентів, реалізована на 63,1% завдяки зовнішнім обставинам (26,3%), природним даним (52,6%) та власним зусиллям (31,5%).

Любов до природи значуща для 73,6% чоловіків, її реалізовано на 68,4%, на її реалізацію впливали зовнішні обставини (52,6%), природні дані (63,1%) та власні зусилля (63,1%).

Отже, як засвідчують дані, представлені в таблиці 3, особливих різниць між пораненими чоловіками та чоловіками, які залишилися без рук та ніг, за діагностованими показниками, що харак-

Таблиця 2

Різниця в термінальних та інструментальних цінностях між військовослужбовцями, які отримали поранення, та тих, яким ампутовано кінцівки

Показники	чоловіки		Показники	чоловіки	
Термінальні цінності	Поран.	Ампут.	Інструментальні цінності	Поран.	Ампут.
цікава робота	52,6	15,7	життєрадісність	52,6	31,5
кохання	63,1	42,1	відповідальність	42,1	26,3
матеріально забезпечене життя	36,8	21	раціоналізм	42,1	26,3
наявність гарних і вірних друзів	5,2	26,3	самоконтроль	52,6	31,5
суспільне визнання	5,2	21	вихованість	10,5	31,5
продуктивне життя	26,3	47,3	сміливість	26,3	52,6
воля	42,1	63,1	тверда воля	42,1	63,1
щастя інших	10,5	26,3	терпимість	36,8	47,3
впевненість у собі	36,8	57,8			

Таблиця 3

Значущість і реалізація зовнішніх та внутрішніх цінностей для поранених чоловіків та чоловіків з ампутованими кінцівками

Показники	поранені		ампутовані	
	зовнішні	внутрішні	зовнішні	внутрішні
Значущість цінностей	3,4	4	2,8	3,6
Реалізація цінностей	3,8	3,8	3,6	4
Зовнішні обставини	4,2	3,8	3	3,8
Природні дані	4,2	3,8	3	3,6
Власні зусилля	4,2	3,8	3,2	3,8

Примітка: рівень конфліктності між значущістю та реалізацією зовнішніх і внутрішніх цінностей не виявлено (нижчий рівень від 0,00 ÷ 0,89).

теризують значущість зовнішніх і внутрішніх цінностей та їх реалізацію завдяки таким чинникам, як зовнішні обставини, природні дані особистості та її власні зусилля, нами не виявлено.

У ході проведення тесту сенсожиттєвих орієнтацій Д.О. Леонтьєва (табл. 4) ми розглянули результати поранених чоловіків та чоловіків з ампутованими кінцівками, в результаті чого виявлено, що високі однакові бали мають респонденти за наступними показниками: ціль життя (47,3%), процес життя (42,1%), результативність життя (42,1%). Локус контролю, локус контролю життя та осмислення життя в них різні.

Низькі бали по сенсожиттєвим орієнтаціям мають: серед поранених – ціль життя (10,5%), процес життя (26,3%), локус контролю (15,7%), локус контролю життя (31,5%) та осмислення життя (26,3%), а також серед чоловіків з ампутованими кінцівками: ціль життя (10,5%), процес життя (15,7%), результативність життя (10,5%), локус контролю (57,8%), локус контролю життя (15,7%) та осмислення життя (15,7%). Також треба відмітити, що практично у всіх респондентів – середній рівень осмислення життя, мабуть тому, що вони жили повноцінним життям, але одного разу все раптово змінилося, і вони втратили своє здоров'я.

Більш детальний корекційний аналіз на рівні ($p < 0,01$) та на рівні ($p < 0,05$) дозволяє відзначити понад вісім великих кореляційних плеяд за діагностованими показниками у військовослужбовців, які в період війни отримали поранення, та в чоловіків, які залишилися без рук або ніг.

Так, у поранених чоловіків кореляційні плеяди утворюють такі показники: зовнішні обставини реалізації матеріального благополуччя, високе соці-

альне становище, фізична привабливість, реалізація зовнішніми обставинами високого соціального становища, розкішне життя, пошана до людей, справи, конформістські термінальні цінності, саморозвиток, теплі стосунки з людьми, творчість, професійні термінальні цінності, самоствердження, особистісні інструментальні цінності, суспільні інструментальні цінності тощо (табл. 5).

У чоловіків з ампутованими кінцівками це: реалізація зовнішніми обставинами фізичної привабливості, інструментальні індивідуалістичні цінності, теплі стосунки з людьми, реалізація творчості, реалізація зовнішніми обставинами матеріального благополуччя, реалізація зовнішніми обставинами популярності, конформістські термінальні цінності, інструментальні цінності спілкування, теплі стосунки з людьми, реалізація зовнішніми обставинами високого соціального становища, реалізація зовнішніми обставинами творчості, любов до природи тощо (табл. 6).

У перших на провідних позиціях знаходяться такі показники, як: розкішне життя, пошана до людей, справи, професійні термінальні цінності, самоствердження, особистісні інструментальні цінності, суспільні інструментальні цінності та інші. А чоловіки, які залишилися без кінцівок, більш схильні до: інструментальних індивідуалістичних цінностей, реалізації зовнішніми обставинами популярності, інструментальних цінностей спілкування, любові до природи тощо.

Загальними можна вважати: фізичну привабливість, саморозвиток, творчість, теплі стосунки з людьми, високе соціальне становище, матеріальне благополуччя, конформістські термінальні цінності.

Таблиця 4

Сенсожиттєві орієнтації (%) поранених чоловіків та чоловіків з ампутованими кінцівками

Показники	поранені	ампутовані
Ціль життя	47,3	47,3
Процес життя	42,1	42,1
Результативність життя	42,1	42,1
Локус контролю	26,3	31,5
Локус контролю життя	26,3	15,7
Осмисленість життя	15,7	26,3

Взаємозв'язок ціннісних орієнтацій у поранених чоловіків

Показники	розкішне життя	фізична привабливість	теплі стосунки з людьми	професійні цінності
Матеріальне благополуччя	0,597	0,726		
Високе соціальне становище	0,585	0,613	0,744	0,519
Пошана до людей	0,606	0,600		
Саморозвиток	– 0,558		0,640	
Творчість	0,493			
Любов до природи				0,658

Примітка: ($p < 0,01$, при $r < 0,575$; $p < 0,05$, при $r < 0,430$).

Взаємозв'язок ціннісних орієнтацій у чоловіків з ампутованими кінцівками

Показники	розкішне життя	фізична привабливість	теплі стосунки з людьми	популярність
Матеріальне благополуччя		0,664	0,653	0,621
Високе соціальне становище	0,464		0,565	0,462
Інструментальні цінності спілкування		0,606		0,584
Саморозвиток		0,630	0,590	0,557
Творчість	0,513		0,579	0,675
Любов до природи			0,587	0,605

Примітка: ($p < 0,01$, при $r < 0,575$; $p < 0,05$, при $r < 0,430$).

Отримані результати дослідження ціннісних орієнтацій серед військовослужбовців, які постраждали від бойових дій, стали основою для розроблення психокорекційної програми, орієнтованої на їх психологічне відновлення. Її мета полягає у формуванні уявлення про особливості власних ціннісних орієнтацій, розвитку індивідуального потенціалу та відповідальності за життєвий вибір.

Завдання програми: ознайомити з поняттями «цінність», «ціннісні орієнтації» та їх значущістю; сприяти закріпленню навичок самоаналізу та рефлексії; створення позитивних психоемоційних станів.

Запропонована програма містить три блоки, які орієнтовані на: розвиток здатності цілісного сприйняття себе та оточення (індивідуальний); уміння керувати своїми емоціями (емоційний); розвиток здатності ефективного спілкування (комунікативний).

Кожне заняття складається з трьох етапів: вступна частина, основна частина та завершення заняття. Вступна частина містить вітання, питання про стан учасників і вправи-розминки. Основна частина має завдання, спрямовані на опрацювання теми заняття: міні-лекції, психологічні вправи, дискусії, рольові ігри, медитації. Завершення складається з рефлексії заняття та ритуалу прощання.

Перше заняття на тему: «Мандрівка до центру свого – Я», орієнтоване на активізацію процесу самопізнання; друге: «Я та весь світ», спрямоване на формування позитивного світовідчуття; третє: «Цінності та ціннісні орієнтації», для формування уявлень про цінності; четверте: «Мої цінності», орієнто-

ване на формування представлення про себе; п'яте: «Моє життя» – на усвідомлення сенсу свого життя, емоційне відношення до своїх проблем; шосте: «Я щасливий» – на формування позитивних емоцій.

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що в умовах свого фізичного стану більшість військовослужбовців не втрачають оптимізм. Їх не покидає віра в щасливе майбутнє, надія на краще життя для себе, своїх близьких та всіх людей в Україні.

Чому не має такої цінності, як патріотизм? Усі, хто втратив своє життя або своє здоров'я, – щирі патріоти, захищають свою Батьківщину та мріють про щасливе майбутнє, якщо не для себе, то для своїх дітей. Вони відали своє здоров'я та життя служінню Батьківщині, захисту її суверенітету та територіальної цілісності.

Виконане дослідження дозволило висунути ряд актуальних питань для подальшого вивчення поставленої проблеми, наприклад: визначити ціннісні орієнтації у військовослужбовців, які були в полоні; виявити ціннісні орієнтації в жінок, які покинули свої домівки; дослідити ціннісні орієнтації молоді під час воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бадер С.О. Класифікація цінностей та ціннісно-сміслових орієнтацій особистості. *Теорія і методика професійної освіти*. 2019. Вип. 14. Т. 1. С. 18–22.
2. Барчій М.С., Воронова О.Ю. Ціннісні орієнтації в структурі спрямованості особистості. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2020. Вип. 1 (11). С. 252–255.
3. Вакуленко О.Л. Особливості впливу ціннісних орієнтацій на життєстійкість особистості. *Теорія*

і практика сучасної психології. 2019. Вип. 2. Т. 1. С. 32–36.

4. Камінська Н.В. Сучасна парадигма конституційних цінностей та їх значення в умовах воєнного стану. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). С. 86–95.

5. Життєстійкість та ціннісні орієнтації особистості як психологічні ресурси її психологічного здоров'я. *Наукові перспективи* / О. Кононенко та ін. 2023. № 9 (39). С. 57–62.

6. Коструба Н. Ціннісні орієнтації як чинник медіарелігійності особистості: емпіричний аналіз. *Психологічний журнал*. 2022. Вип. 39. С. 214–229.

7. Милашенко К. Дослідження ціннісних орієнтацій як ресурсу самоактуалізації особистості дорослого віку. *Психологія особистості*. 2019. № 1 (13). С. 96–106.

8. Рибак О. Цінності та ціннісні орієнтації, їх значення у розвитку особистості. *Вісник Львівського університету*. 2017. Вип. 1. С. 105–113.

9. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості. *Соціальна психологія*. 2019. № 4(36). С. 65–73.

10. Ямницький О.В. Категорія «цінності» у психологічному вимірі. *Наука і освіта*. 2019. № 4. С. 34–37.

11. Рокіч М. Ціннісні орієнтації. URL: <https://studfile.net/preview/5258514/page:36/>

12. Методика вивчення зовнішніх і внутрішніх цінностей особистості / О.І. Мотков та ін. URL: <http://psychologis.com.ua/-1-63.htm>

13. Леонтьєв Д.О. Тест сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО). URL: <https://psycabi.net/testy/256-test-smyslozhiznennye-orientatsii-metodika-szho-d-a-leontev>